

ՀՏԴ 82.09 (479.243)

Գրականագիտություն

ԱՐՑԱՔԻ ԳՐԱԿԱՆ ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՆԱԽԱԿԱՐԱՊԵՏԸ ԼԵՆԱ ԳՐԻԳՐՅԱՆ

Բանալի բառեր - բանաստեղծ, մանկավարժ, Շուշի, Մոսկվա, հեղափոխություն, ժողովուրդ, Ստեփանակերտ, լավատեսություն, ամսագիր, Ստալին, բռնապետություն, զոհ

Ключевые слова: поэт, педагог, Шуша, Москва, революция, народ, Степанакерт, оптимизм, журнал, Сталин, режим, жертва

Keywords: poet, teacher, Shusha, Moscow, revolution, people, Stepanakert, optimism, magazine, Stalin's regime, the victim

Л. Григорян Предвестник арцахского литературного очага

Статья посвящена талантливому арцахскому поэту, педагогу и общественному деятелю Григору Нерсисяну (1887-1937). Благодаря его усилиям в Шуше возродилась угасшая арцахская литературная жизнь.

В 1929 году он стал основателем журнала "Искра" в Степанакерте, а в 1934 году он был назначен ответственным секретарем союза писателей.

В статье также говорится о пройденном пути поэта, о его литературном наследии, большая часть которых и сейчас имеет большую ценность. Г.Нерсисян стал невинной жертвой сталинского режима.

L. Grigoryan Harbinger of Artsakh Literary Life.

The article is devoted to the talented Artsakh poet, teacher and public figure Grigor Nersisyan (1887-1937). Thanks to his efforts the extinct Artsakh literary life revived in Shusha.

In 1929, he became the founder of the journal "Iskra" in Stepanakert, in 1934, he was appointed executive secretary of the Writers' Union.

The article also says about the past of the poet, his literary heritage, much of which now has great value. G.Nersisyan became an innocent victim of the Stalin's regime.

Հոդվածը նվիրված է արցախցի տաղանդավոր բանաստեղծ, մանկավարժ ու հասարակական գործիչ Գրիգոր Ներսիսյանին (1887-1937), ում ջանքերի շնորհիվ վերակենդանացել է 1920թ. Շուշիի ավերումից հետո մարած Արցախում գրական կյանքը: 1929թ. նա Ստեփանակերտում հիմնադրել է «Լայծ» ամսագիրը, 1934-ին նշանակվել գրողների միության Արցախի բաժանմունքի պատասխանատու քարտուղար:

Հոդվածում միաժամանակ խոսք է գնում բանաստեղծի անցած ուղու և գրական ժառանգության մասին, որի մեծ մասը այսօր էլ չի կորցրել իր արժեքը:

Գ. Ներսիսյանը ստալինյան բռնապետության անմեղ զոհերից է:

Շուշի քաղաքը, ինչպես գիտենք, մինչև 1920թ. գարունը հայ մշակույթի ամենանշանավոր կենտրոններից մեկն էր և իր նշանակությամբ կոպկասում զիջում էր միայն Թիֆլիսին ու Բաքվին: Օսմանյան ու մուսաֆաթական թուրք բարբարոսների կողմից նրա ավերումով, բանաստեղծ Հրաչյա Բեգլարյանի բառերով ասած՝ Արցախում գրական առունները (և ոչ միայն) ցամաքեցին: Այդ նրաշուր ձգվեց մինչև այն պահը, երբ օտար ափերից, հայրենի եզերքի սերը սրտում՝ տուն դարձավ արդեն անուն հանած բանաստեղծ, մանկավարժ և հասարակական գործիչ Գրիգոր Ներսիսյանը, ով «նշանակալի հետք է թողել անցյալ դարի 20-30-ական թվականների հայ պոեզիայում»¹ և ում, իրավամբ, պետք է համարել Արցախի արդի գրական ընտանիքի նախակարավեր:

Գրիգոր Միրզայի Ներսիսյանը ծնվել է 1887թ., Շուշի քաղաքում: Ավարտելով տեղի թեմական դպրոցը, զբաղվել է ուսուցչությամբ: 1915թ. ընդունվել է Մոսկվայի առևտրի ինստիտուտը, սակայն նյութական սուղ պայմանների պատճառով ուսումը կիսատ է թողել: Իր շատ սերնդակիցների նման տարվելով հեղափոխական հովերով՝ տեղափոխվել է Պետրոգրադ (Ս. Պետերբուրգ), ուր միաժամա-

¹ Հայ նոր գրականության պատմություն, հ. 5, Ե., 1979թ., էջ 971-972

նակ ծառայել է տեղի զինվորական կայագրում: 1917թ. փոխադրվել է Ալեքսանդրապոլ (Գյումրի), 1919-ին՝ Աբխազիա, նախ զբաղվել ուսուցչությամբ, ապա աշխատել Սուխում քաղաքի տարբեր հիմնարկություններում: 1923թ., վերադառնալով Արցախ, մինչև կյանքի վերջը (1937թ.) հայոց լեզու ու գրականություն է դասավանդել Ստեփանակերտի գյուղատնտեսական տեխնիկումում:

Գրիգոր Ներսիսյանի առաջին ստեղծագործությունները տպագրվել են արցախյան մամուլում, մասնավորապես՝ Շուշիում հրատարակվող «Ղարաբաղ» թերթում, որի խմբագիրն էր անվանի գրող Վրթանես Փափագյանը: Հայրենի քաղաքում են լույս տեսել նաև բանաստեղծի առաջին գրքույկները՝ «Թախծոտ էջեր» (1911թ., տպարան Բ. Տեր-Սահակյանի) և «Խորտակված հույսեր» (1912թ., տպ. Մ. Բաբաջանյանի), որոնց էջերում, ինչպես և խորագրերն են հուշում, գերիշխում էր անորոշ երազանքի, անհեռանկար որոնումների մոտիվը: Եվ դա պատահական չէր: Հայտնի է, որ 1900-1910-ական թվականներին հայրենիքի թեման, ավելի ստույգ՝ հայրենիքի փրկության ուղիների որոնումը հիմնական տեղ էր զբաղեցնում՝ դառնալով հայ բանաստեղծության գլխավոր մտահոգությունը, ինչը և առնչված էր Արևմտահայաստանում թուրք ոճրամոլ իշխանությունների օրեօր սաստկացող հակահայ քաղաքականության հետ: Հիշենք Վահան Տերյանի և Եղիշե Չարենցի վաղ շրջանի ստեղծագործությունները: Իր ժամանակակիցների նման Գրիգոր Ներսիսյանին նույնպես խորապես հուզում էր երկատված հայրենիքի ճակատագիրը, նրա մռայլ ներկան ու մշուշոտ ապագան, որոնք և թախծոտ երգեր էին ծնում բանաստեղծի զգայուն հոգում:

...Ու շաչում է ձմռան քամին,
Սուլում հանդարտ ու վայում,
Եվ լալիս է իմ հեզ հոգին
Տանջանք, պատրանք աշխարհում...

Մռայլ կյանքի անհույս, անլույս
Մութ ճամփեքում ես ընկած,
Այս, ինձ համար վառ արշալույս
Հեշ երկնքում չի ծագած...¹

Բանաստեղծի հոգին պարուրած թախիծը թեև երկար ժամանակ չէր լքում նրան, սակայն հետզհետե ոչ միայն «մեղմանում», այլև «փոթորկուն երազների» է փոխարկվում, հուսո ղողանջներ արթնացնում, ի վերջո, հեղինակի անհանգիստ սիրտը «հողմի մրրիկ» է տենչում: Ըստ նրա՝ միայն վերահաս հզոր տարերքը, այսինքն՝ համաշխարհային հեղափոխությունը կարող էր վերափոխել ամեն ինչ, հետևապես և ազատություն բերել իր ժողովրդի բոլոր հատվածներին: Այս համոզմունքն է իշխում, օրինակ, «Նոր այգ», «Անցել եմ կյանքի», «Սև տարիների խենթ որոնումի» և մի շարք այլ գործերում, ուր հեղինակը շեփորում է ավետաբեր փոթորկի մոտալուստ գալուստը:

Այդ համոզմունքը հավատ, իսկական, կարծրացած հավատ է դառնում արդեն ռուսական հեղափոխության օրրաններում, որտեղ բանաստեղծը ականատես է դառնում աննախադեպ իրադարձությունների.

Ես հավատում եմ, կգա մի նոր ժամ,
Նոր օր՝ նոր կյանքի տենչերով առատ.
Նոր սարսուռների, նոր ապրումների
Երգս կհնչի ուժեղ ու անպարտ...²

Ինչպես հեղափոխությամբ ոգևորված մտավորականների ողջ սերունդը, այնպես էլ Գրիգոր Ներսիսյանը հստակ պատկերացում չունի, թե ինչ է տալու այդ հեղափոխությունը հորջորջաբար Ռուսաստանի ժողովուրդներին ընդհանրապես ու հայ ժողովրդին մասնավորապես, էլ չենք խոսում ենիշերական Թուրքիայի լծի տակ տառապող արևմտահայության մասին, որի գլխին շատ շուտով պիտի իջներ մահաբեր յաթաղանը: Ահա թե ինչու Չարենցի և ժամանակի մյուս երևելիների նման նա ցնծությամբ ընդունեց 1917թ. հոկտեմբերյան հեղափոխությունը, այն դիտելով իբրև կործանման եզրին հայտնված

¹ Տես՝ Հ. Գրիգորյան, Արցախի գրական ընտանիքը, Ե., 2004թ., էջ 11

² Գ. Ներսիսյան, Վերջին երգից առաջ, Ստ., 2013թ., էջ 33

մայր ժողովրդի փրկության ճանապարհ, իրար հետևից նրկնելով իր «Հոկտեմբերյան նրզերը», «Քսան և վնցը», մյուս «փոթորկաշունչ» գործերը, որոնք, սակայն, անուժ գտնվեցին փրկելու «ժողովրդի թշնամի» պիտակը կրող բանաստեղծի կյանքը, ինչպես իր հանճարեղ գրչեղբորը չկարողացավ փրկել չարենցյան «լենինիանան» ստալինյան արյունոտ մագիլներից...

Տևական բացակայությունից հետո գալով հայրենիք, Գրիգոր Ներսիսյանը գրական-հասարակական բուռն գործունեություն է ծավալում, առանց չափազանցության՝ իրեն նվիրելով ներամասի կիսամեղայ կետում գտնվող մշակութային կյանքի վերածննդին: Ժամանակակիցների վկայությամբ՝ նա գյուղատնտեսական փաստորեն մի գրական-մշակութային օջախ էր վերածել, որտեղ պարբերաբար կազմակերպում էր զանգվածային միջոցառումներ՝ դասախոսություններ, գրքերի քննարկումներ, գրական դասեր, բանավեճեր, որոնց ակտիվորեն մասնակցում էին ոչ միայն ուսանողներն ու ուսուցիչները, այլև բառիս բուն իմաստով՝ քաղաքի ողջ մտավորականությունը: Պատահական չէ, որ տնտեսական շատ շրջանավարտներ հետագայում իրենց կրթությունը շարունակեցին բանասիրական ֆակուլտետներում: Օրինակ՝ գրող ու գրականագետ Գուրգեն Հովնանը, ով նրկար տարիներ դեկավարել է ՀԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտը:

Բանաստեղծը մշտական հոգածություն էր տալով գրական հակումներ ունեցող երիտասարդների նկատմամբ: Նրա անմիջական միջամտությամբ «Խորհրդային Ղարաբաղ» և Բաքվում հրատարակվող «Կոմունիստ» թերթերը, նրբամն առանձին էջերով սկսեցին տպագրել արցախցի սկսնակ հեղինակների թողած անքննելիք՝ Արշավիր Գրիգորյան, Իսրայել Պետրոսյան(Իսպետ), Դանիել Ավագյան, Անդրանիկ Խորենց, Ասատուր Պետրոսյան, Ռուբեն Հայրապետյան, Աշոտ Ուլուբաբյան, Արտո Հովնց և էլի ուրիշներ, որոնք ոչ առանց հպարտության իրենց Ներսիսյանի սաներ էին անվանում: Ցավոք, նրանցից միայն ապագա առակագիր Իսպետին էր վիճակված զենքը գրչով փոխարինելու, մյուսները տուն չդարձան Մեծ հայրենականից:

Եվ այսպես՝ օր օրի ձևավորվում է արցախյան գրական միջավայրը: «Կարծես արթնացել էին Արցախում քուն մտած մուսանները», - գրում է բանաստեղծ Բոգդան Ջանյանը, հավելելով, որ այդ մուսաններին արթնացնողը Ներսիսյանն էր, - «մարզի միակ ճշմարիտ բանաստեղծը, գրական մարդը: Բայց նրա ստեղծած գրական աշխարհը այնքան զգալի ու նկատելի էր, որ թվում էր, թե այստեղ գործունեություն է ծավալել մի ամբողջ գրական կազմակերպություն»¹:

Գրիգոր Ներսիսյանի նշանակալի ձեռնարկումներից մեկն էլ «Լայծ» գրական-գեղարվեստական, քննադատական և գյուղատնտեսական հանդեսի հիմնադրումն էր, որի առաջին ու միակ համարը լույս տեսավ 1929թ. հուլիսին՝ Արցախի գրողների ընկերակցության և «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթի հրատարակությամբ: Այս թերթի հաղորդմամբ՝ շարված-պատրաստ էր նաև նրկրող համարը, բայց ինչ-ինչ պատճառով լույս չընծայվեց: Ամենայն հավանականությամբ՝ աղբբեջանական իշխանությունների արգելքով: Անկարևոր չէ նշել, որ նույն բախտին է արժանացել նաև 1934թ. հիմնված «Գրոհ» գրական-գեղարվեստական, հասարակական-քաղաքական ամսագիրը: «Արցախի անօրեն տները կոշտ-քարերով էին շրջապատել մեր գրական օջախը, չէին ուզում, որ այն բոցեղեն դառնա, վերհիշում է Ջանյանը, ով ժամանակին ցմրուր ընկել էր «եղբայրական» հանրապետության «օրինապահների» հայակուլ քաղաքականության բաժակը: Նրանք ուզում էին Արցախը հայաթափել, իսկ գրողները կարող էին խանգարել, քանզի հայություն, հայապահպանություն կրարողներն»²:

Ընթերցողների համար Գրիգոր Ներսիսյանն իրոք որ սիրված, փնտրված հեղինակ էր, և նրա հանդեպ տածվող սերը ըստ ակնաստեսների՝ գրեթե պաշտամունքի էր հասնում՝ շնորհիվ 1928թ. Ստեփանակերտում հրատարակված «Բանաստեղծություններ» ու «Պոեմներ» ժողովածուների: Վերջինս ընդգրկում էր բանաստեղծի տարբեր տարիների գրած 9 նրկ, այդ թվում՝ «Հազար դար հետո», «Դժոխք», «Լողորդի մահը», «Լիդա» (դրամատիկական պոեմ), «Վերադարձ» (Ավ. Իսահակյանի «Աբու-լալա Մահարի»-ի պարոդիա), «Գրբաց Բողոք» (արևելյան հեքիաթ. 1931-ին առանձին գրքով լույս է տեսել Երևանում), որոնք անկախ իրենց թեմատիկայից ու արծարծած գաղափարից, շատ բան են ասում հեղինակի շռայլ տաղանդի մասին:

¹ Բ. Ջանյան, Անցած ճանապարհի հուշապատկերը, Ստ., 2009թ., էջ 15

² Նույն տեղում

Ներսիսյանի բանաստեղծություններից, գոնե այսօրվա ընթերցողներիս համար առանձին ուշադրության է արժանի ավերակված Շուշիին ձոնված շարքը: Օտար ափերից վերադառնալով նրբեմնի ծաղկուն, բայց արդեն փլատակված, դիակված հայրենի քաղաք՝ նա խոր, անամոք կսկիծ է ապրում:

Ամենուրեք մահասարսուռ, մոխրամշուշ դամբարան,
Ասես էլի քարերի տակ հազարավոր մարդիկ կան՝
Սարսափահար ու շնչահար սպասելիս իմ այցին.
Ամենուրեք անհիշատակ, եղինջածածկ գերեզման...¹
(«Ավերակներում»)

Գերզգայուն բանաստեղծը, որ սահմեղեցուցիչ տեսարաններից ցնցված՝ թվում է՝ պիտի հուսահատվեր, հիասթափվեր, կարողանում է ուժ գտնել իր մեջ, հավատալով չար ուժերի կործանմանը.

Օ~, մի քնքուշ հավատ է, որ հուզում է ինձ այս պահին,
Որ հետքերն այդ դժոխքի անվերադարձ պիտ կորչեն:²
(«Ճամփի վրա»)

Նա չէ՞ր գուշակում, արդյոք, որ նրբեւ կգա 1988-ը... Մի բան, սակայն պարզ ու հաստատ է՝ հայրենասեր բանաստեղծը լուսավոր հայացքով էր նայում իր օրրան քաղաքի, ասել է թե՛ Արցախի հայաշխարհի վաղվան.

Ընկերական աշխատանքի դյուցազնական պոռթկումով
Փլվածքներում մի նոր քաղաք հսկայական պիտ կերտվի,
Անապատված այս վայրերն էլ ծաղկոցների պիտ փոխվեն...³
(«Նստարանը»)

Միով բանիվ՝ այդ լավատեսական ներշնչանքն էր ուղեկցում Ներսիսյան մտավորականին իր հայրենանվեր գործունեության մեջ, որը բնավ չէր սահմանափակվում վերոնշյալ ոլորտներով միայն: Նա հաճախ էր տարբեր ժանրի հրապարակումներով հանդես գալիս մամուլի էջերում ոչ միայն գրական-մշակութային, այլև հասարակական կյանքին առնչվող տարբեր հարցերի շուրջ, օգնության ձեռք մեկնում ուսուցիչներին, մշակութային օջախներին: 1934թ. Ստեփանակերտի պետական թատրոնը բեմադրում է «Ջախջախված ժանիքներ» դրաման, որի հեղինակներից մեկը Ներսիսյանն էր: Նույն տարում բանաստեղծն ընդունվում է ԽՍՀՄ գրողների միության մեջ և նշանակվում ԳՄ Արցախի բաժանմունքի պատասխանատու քարտուղար, ինչը և նոր թափ, նոր բովանդակություն է հաղորդում նրա ձեռնարկումներին: Ավադ, երկար չտևեց այդ ամենը: Նրա հայրենասիրական նկրտումները, օրավոր աճող հեղինակությունը չէին կարող գերծ մնալ փոքրոգի, ճղճիմ, նախանձադրդոտ մարդուկների, Գ. Նժդեհը կասեր՝ «իրենց ցեղի կաթով չմեծացած, վատասերած հայերի» չարական ուշադրությունից, որոնք՝ իր երեկվա ստրկահաճ մտերիմներն ու գործընկերները, վաղուց էին ժանիք սրում, սրտատրոփ սպասում հարմար պահի, Բաքվի հրահանգին: Եվ այդ պահը չուշացավ, չէ՞ որ օրացույցին 1937-ն էր... Դժբախտաբար, սոցեմալիզմի և կեղծ ինտերնացիոնալիզմի ջատագովների հղացած այդ քիրվայական ամոթալի երևույթը հետագայում էլ շարունակվեց, ընդհուպ մինչև 1988-ը... Գործելաճր նույնն էր, թիրախներն էին փոխվել:

Վերջակետից առաջ կկամենայինք ուրախությամբ հավելել, որ վերջերս Ստեփանակերտում հրատարակվեց Գրիգոր Ներսիսյանի ստեղծագործությունների նոր ժողովածուն՝ «Վերջին երգից առաջ» խորագրով, որն ամփոփում է վերոնշյալ պոեմներն ու երեք տասնյակ բանաստեղծություններ: Այն կազմել է Բակուր Կարապետյանը, խմբագիրն ու առաջաբանի հեղինակն է Վարդան Հակոբյանը:

Գրականություն

1. Գրիգորյան Հ. «Արցախի գրական ընտանիքը» Երևան, 2004թ.
2. «Հայ նոր գրականության պատմություն», հ.5, Երևան-1979թ.

¹ Խորհրդային Ղարաբաղ, 24. 07. 1926թ.

² Խորհրդային Ղարաբաղ, 21. 08. 1926թ.

³ Խորհրդային Ղարաբաղ, 9.08.1926թ.

3. Ներսիսյան Գ., «Վերջին երգից առաջ», Ստեփանակերտ, 2013թ.
4. Զանյան «Անցած ճանապարհի հուշապատկերը», Ստեփանակերտ, 2009թ.
5. «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1926թ. 24.07
6. «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1926թ. 21.08
7. «Խորհրդային Ղարաբաղ», 1926թ. 9/08

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Լենա Գրիգորյան – բ.գ.թ., պրոֆեսոր, հայ գրականության և լրագրության ամբիոն

E-mail: lenagrigoryan64@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է նրաշխափորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.դ. Ս. Խանյանը: